

GONDOLATOK A TUDAT FORRADALMÁRÓL (László Ervin művei alapján)

[DOI 10.35402/kek.2021.2.14](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.14)

László Ervin professzor, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, 85. születésnapja alkalmából „A jövő újrafelfedezése” címmel szervezett konferencián tartott előadásom kapcsán fogalmazódtak meg bennem az alábbi gondolatok. (E gondolatokat László Ervin munkái inspirálták).

László Ervinről Ken Wilber *A tudat forradalma* című könyv előszavában a következőt írja:

„László Ervin a rendszerelméleti gondolkodás zsenije. Könyveinek listáját hosszú lenne felsorolni; az én kedvenceim *A világ rendszerszemlélete, Evolúció: a nagy szintézis, A választás, A suttogó tó és A harmadik évezred*. Ezekben a könyvekben László Ervin talán mindenki másnál pontosabban fejt ki azt a döbbenetes, mégis oly sokszor figyelmen kívül hagyott tényt, hogy egy reménytelenül összekapcsolt világban élünk, ahol minden egyes aprócska dolog szinte varázslatos módon kapcsolódik minden máshoz. Idestova négy évtizedes munkássága egyértelmű és következetes felszólítás arra, hogy észrevegyük végre: világunk, életünk, reményeink és álmaink egyetlen, sűrű szövetet alkotnak. *László Ervin* átfogó képet adott az egészről, és ezzel rengeteg embernek segített abban, hogy megszabaduljon azoktól a szűkös korlátoktól és nyomasztó részletekről, amelyek a modern világ legalább három évszázada képtelen túljutni” (László 1999:8). *A tudat forradalma* című könyv egy beszélgetés terméke.

„1996 nyarán *Stanislaw Grof, Peter Russel* és jómagam két intenzív napot töltöttünk együtt. Beszélgetéseink színhelye először a kaliforniai Mill Valley erdejében megbúvó ház, *Stan* házának terasza volt, később átköltöztünk *Peter* lakóhajójára, Sausalito kikötőjébe. Kitéttünk magunk elé egy magnót és azoknak a kérdéseknek a jegyzékét, amelyeket tisztázni akartunk magunk és egymás előtt... Legeslegtöbbet pedig a tudatról beszélünk. Hamar rádöbbszünk, hogy tudatunk állapota a kulcskérdés, ez húzódik meg minden más mögött” (László 1999:15).

A találkozó alatt László Ervinnek kettős szerep jutott. Egyszerre volt vitázó, vitavezető és ő szerkesztette végső formára a könyvet is.

A könyvön végigfut az a kérdés, hogy vajon miképpen viszonyulnak egymáshoz a „benti” elménket

gyötrő gondolatok, és a „kinti” valóságérzékeny világ. Egyáltalán mit jelent a „bent” és a „kint”. László Ervin még az első napi beszélgetés ebéd előtti időszakában felteszi a következő kérdést:

„A legrosszabb eset, ami bekövetkezhet, valóban az, hogy nagyarányú tudati átalakulás és rengeteg együttérzés kell majd pusztán ahhoz is, hogy életben maradjunk. Gondoljátok, hogy a 'tudat forradalma' magától is megtörténik a világban?” (László 1999:50).

Ennek a kérdésnek kapcsán, mint közgazdásznak eszembe jutottak Adam Smithnek a „láthatatlan kéz”-ről írott gondolatai. Mint az ismeretes A. Smith első jelentős művét 1759-ben publikálta „Az erkölcsi érzelmek elmélete” címmel. A „láthatatlan kéz” mint gondolat már ebben a művében is megjelenik:

„A gazdagok csupán azt válogatják ki a rakásból, ami a legértékesebb és a legkellemesebb. Csak kevéssel fogyasztanak többet, mint a szegény, és természetes önzésük és kapzsiságuk ellenére, noha csak tulajdon kényelmükkel törődnek, noha az egyetlen cél, melyet azon sok ezernek, kiket foglalkoztatnak, munkájától várnak, tulajdon hiú és kielégíthetetlen vágyaik csillapítása, mégis megosztják a szegénnyel minden újításuk hozadékát. Egy láthatatlan kéz vezeti őket arra, hogy az élethez szükséges javakat csaknem ugyanúgy osszák fel, mint ahogy ez akkor történné, ha a föld egyenlő részekre lenne felosztva valamennyi lakója között; és ekképp, anélkül hogy szándékolnánk, anélkül hogy tudomásuk lenne róla, előmozdítják a társadalom érdekét” (Smith 1759:120).

Főműve 17 évvel később 1776-ban jelent meg „A nemzetek gazdagsága” címmel. Itt a következőket írja: „Azzal tehát, hogy minden egyén tőle telhetően igyekszik tőkét a hazai tevékenység fenntartására használni és ezt a tevékenységet úgy irányítani, hogy termelése a lehető legnagyobb értékű legyen, szükségszerűen azon dolgozik, hogy a társadalom évi jövedelme a lehető legnagyobb legyen, bár általában nem a közösség érdekét akarja előmozdítani és nem is tudja, mennyire mozdítja azt elő. Ő csak saját biztonsága miatt támogatja a hazai tevékenységet inkább, mint az idegent és csak saját nyereségét

keresi, mikor azt úgy irányítja, hogy annak teremtése a legnagyobb értékű legyen, Ebben is, mint sok más esetben, láthatatlan kéz vezeti őt egy cél felé, melyet ő nem is keresett. A társadalomnak pedig nem is éppen baj, hogy ő ezt a célt nem ismeri. Azaz, hogy ő saját érdekét követi, gyakran a társadalmát eredményesebben mozdítja elő, mint ha annak előmozdítása lett volna valóságos célja. Soha nem láttam még, hogy sok jót okoztak volna azok, akik úgy mutatták, hogy a közösség javáért kereskednek. Ez a tetszelgés valóban nem is igen szokásos a kereskedőknél és igen kevés szóval el lehet őket ettől téríteni. Hogy melyik a hazai tevékenységnek az a fajtája, melyben tőkéjét elhelyezheti és melynek eredménye lesz valószínűleg a legnagyobb értékű, ezt mindenki saját helyzetét ismerve sokkal jobban megítélheti, mint bármely államférfi vagy törvényhozó helyette tehetné” (Smith 1776:142).

A „láthatatlan kéz” elve mindig felmerült a közgazdasági elméletekben, miszerint csupán az egyéni érdekérvényesítés, és a minél nagyobb profit elérésére való törekvés mozgatja a piacgazdaság ipari forradalommal létrejött rendszerét, vagy a felszíni önzés mögött megbúvik egy „láthatatlan kéz” amely végül is a közjót szolgálja. Talán erkölcsi öngigazolásként is, de elfogadott volt, hogy létezik egy ilyen mechanizmus. Persze sokan kételkedtek létezésében. Bródy András magyar közgazdász pl. egyik írásában, némi humorral úgy fogalmazott, hogy ha van ez a kéz, napjainkra már nagyon köszvényes.

Joseph Stiglitz korunk népszerű, Nobel díjas közgazdásza, még két évtizede a mechanizmus létezését, sőt jó működését ismerte el. Napjainkra már jelentősen megváltozott a véleménye. 2010-ben nyílt levelet tett közzé a Financial Timesban, amelyben a következőket írja: „A láthatatlan kéz azért volt láthatatlan, mert ott sem volt. Kevesen érvelnének ma amellest, hogy a bankok menedzserei saját érdeküket követve a világgazdaság jólétét mozdítják elő” (Stiglitz 2010).

Ezeket a gondolatokat valószínűleg a 2008-as pénzügyi összeomlás váltotta ki a Nobel-díjas tudósból. A 2008-as pénzügyi világválság a rendszer nagyon mély és korábban csak nagyon kevesek által sejtett ellentmondásait hozta felszínre.

Napjainkra már korántsem igazak A. Smithnek az *Erkölcsei érzelmek elmélete* című könyvében leírtak, miszerint „A gazdagok csupán azt válogatják ki a rakásból, ami a legértékesebb és a legkellemesebb. Csak kevéssel fogyasztanak többet, mint a szegény...” (Smith 1776:120). Nyilvánvaló, hogy ma már maga a „rakás” nagysága a fontos és ennek

látszólag nem szab gátat semmi, hiszen a virtuális pénz korlátlanul szaporítható. A buborék látszólag a végtelenségig fújható. A virtuális világ mögött azonban létezik a valóságos földi világ a maga korlátaival.

A „láthatatlan kéz” láthatatlansága lehet, hogy tényleg mítosz volt. Mi marad akkor? Csak a korlátlan önzés, vagy a Stiglitz által említett bankmenedzserek gondolkodása mégis megváltozik, vagy van egy másik mechanizmus, és amely megoldást hoz?

Adam Smith és igen sokan csupán a profit motiváló erejében hisznek, és talán ott mélyen a láthatatlan kézben. Adam Smith ugyan még nem beszél a felelős társadalmi magatartást tanúsító vállalkozásokról, de már eleve károsnak tart minden ilyen törekvést. Amint írja „Soha nem láttam még, hogy sok jót okoztak volna azok, akik úgy mutatták, hogy a közösség javáért kereskednek” (Smith 1776:142).

Hasonló állásponton van közel 200 évvel később 1970-ben Milton Friedman amerikai Nobel-díjas professzor is, amikor azt írja, hogy a vállalatok egyedül a profit növeléséért felelősek.

Akkor, hát mi a megoldás? Esetleg a politikusok, és az állam veszi át a láthatatlan kéz közjót szolgáló szerepét? Mint láttuk itt is összecseng kétszáz éven átívelve a két nagy közgazdász véleménye. M. Friedman a profitmaximáláson túli felelősséget nemcsak a vállalat részéről tartja megengedhetetlennek, hanem az állami szerepkör növekedését a politikai mechanizmusok bekapcsolását is rossznak tartja, mivel az veszélyezteti a szabad piac működését.

Mi tehát a megoldás: Vajon van megoldás? Valós esély a tudat forradalma?

Az átbeszélt két nap végén László Ervin a következőkkel zárja le a könyvet:

„A megemlélt gondok nagyok, és komoly kihívást jelentenek, mégsem adtuk át magunkat a tétlen pesszimizmusnak. Láttuk s hajnalpír derengését a horizonton: az egyre-másra bekövetkező változásokat az emberek értékrendjében, gondolkodásában, világnézetében, egyáltalán: tudatukban. Ezt neveztük el a 'tudat forradalmának', azt a jelenséget, amelyről határozottan merjük állítani, hogy korunk biztató jelzése – jel arra, hogy az emberiség, ez a kulturális és biológiai faj, válaszol azokra a veszélyekre és kihívásokra, amelyek ebben a sorsdöntő és mégis nagyszerű korban előtte állnak” (László 1999:198).

Az ember a XXI. századra olyan technikát működtető gazdaságot hozott létre, amely nagyságát tekintve vetekszik a természeti hatásokkal. A

folyamatok elindultak, azok szabályozása, korlátozása, és esetleg megállítása azonban gyakran meghaladja tudásunkat.

Amint azt E. Schumacher 1994-ben írja „Még a természetes növekedés misztériumánál is nagyobb misztérium a növekedés természetes abbamaradása (Schumacher 1994:34).

Szentgyörgyi Albert nem volt túl optimista az ember helyzetet és kilátásait tekintve. Meglehet, hogy Szentgyörgyi Albert már negyven évvel ezelőtt jól látta, hogy életünket az erős növekedésorientált gazdaság ugyan nagymértékben felgyorsította, de az ember, mint természeti lény, nem tudta az követni? *Az élő állapot* című művében írta a következőket: „Új, kozmikus világban élünk, nem ehhez készült az ember. Hogy fennmarad-e, ez most attól függ, milyen gyorsan és milyen helyesen tud alkalmazkodni, át tudja-e építeni eszméit és elgondolásait társadalmi, gazdasági és politikai szervezetté. Léte attól függ, gyorsabban tud-e alkalmazkodni, mintsem alantas erők elpusztítanak. Pillanatnyi helyzete előnytelen. Arra kényszerültünk, hogy ősemberi aggyal nézzünk szembe ezzel a helyzettel; olyan aggyal, amely nem sokat változott amióta kialakult. Idejétmúlt gondolkodással, intézményekkel és módszerekkel fogadjuk a változásokat, olyan politikai vezetőkkkel, akik szellemi gyökereikkel egy régi, pretudományos világba kapaszkodnak...” (Szentgyörgyi 1974).

A megoldáson sokan, felelősen gondolkodnak.

Legyen itt illusztrálásul az alábbi idézet, amely *A növekedés határai harminc év múltán* című, világszerte ismert könyvből származik: „Mialatt azokat a módszereket kerestük, hogyan lehet egy rendszert – mely természetesen ellenáll a saját átalakulásának – békésen átstrukturálni, sokféle eszközt próbáltunk ki. A kézenfekvő eszközöket ebben a könyvben is bemutatjuk: a racionális elemzést, az adatgyűjtést, a rendszerelvű gondolkodást, a számítógépes modellezést és a legvilágosabb, lehető legegyszerűbb szavak használatát. Ezek azok az eszközök, melyeket mindenki, akinek tudományos és gazdasági előképzettsége van, automatikusan megért. Ezek hasznosak és szükségesek, mint a visszaforgatás, de nem elegendők.

Nem tudjuk, hogy mi lenne elegendő. De szeretnénk azzal befejezni ezt a könyvet, hogy még öt másik eszközt ajánlunk figyelmükbe, melyeket hasznosnak találtunk. Ezt a listát először az 1992-es könyvünkben mutattuk be és vitattuk meg. Az azóta szerzett tapasztalataink megerősítettek minket abban, hogy ez az öt eszköz nem fakultatív – ezek

nélkülözhetetlen sajátjai minden olyan társadalomnak, mely hosszú távú túlélést remél. Nem úgy adjuk őket közre a záró fejezetben, mint 'a fenntarthatóság felé vezető utakat, hanem mint néhány lehetséges utat'.

Egy kicsit hezitálunk, hogy beszéljünk-e ezekről – mondtuk 1992-ben –, mivel nem vagyunk szakemberek ezek használatában, és ezek olyan szavakat igényelnek, amelyek nem jönnek könnyen a tudósok számára, illetve szövegszerkesztőjére. Ezeket túl 'tudománytalannak' tartják ahhoz, hogy a cinikus közvélemény komolyan vegye őket”.

„De melyek ezek az eszközök, melyekhez így nagy óvatossággal közelítünk?

Ezek: a jövőképzés, a hálózatépítés, az igazmondás, a tanulás és a szeretet. Erőtlen próbálkozásnak tűnik ez a szükséges változások monumentalitásához képest. De mindegyik pozitív visszacsatolási hurkok hálózatán belül létezik. Ezért, ha egy kezdetben viszonylag kis csoport kitarthatóan és következetesen alkalmazza őket, akkor magukban rejtik azt a lehetőséget, hogy óriási változást hozzanak létre – talán akkorát is, mely már kihívást jelenthet a jelenlegi rendszerre nézve, s talán segít egy forradalom kiváltásában is.

A fenntartható társadalom felé való átmenetben segíthet az – mondtuk 1992-ben –, 'ha egyszerűen gyakrabban használunk bizonyos szavakat, őszintén és szabadkozás nélkül a világ információs csatornáin'. De mi magunk is szabadkoztunk miattuk, tudván, hogy a legtöbb ember hogyan fogadja őket.

Néhányan közülünk kicsit kényelmetlenül érezzük magunkat, hogy ilyen 'puha' eszközökre hagyatkozunk, amikor civilizációnk jövője forog kockán, különösen azért, mert nem tudjuk, hogyan idézzük meg ezeket magunkban vagy másokban” (*Meadows et al. 2005:267-268*).

Zárásként László Ervin egy 10 évvel később 2009-ben írt könyvéből idéznék, melynek címe: *Új világkép* a tudatos változás kézikönyvnek (2009).

E könyv zárásaként fogalmazódik meg a „planetáris tudat” gondolata. Eszerint „a planetáris tudat azt jelenti, hogy felismerjük és átérezzük az emberiség létfontosságú egymásrautaltságát és alapvető egységét, és hogy önként elfogadjuk az ebből származó etikát és étoszt. Ennek kifejtésére elkerülhetetlen az emberiség számára, ha fenn akar maradni e bolygón” (László 2009:165).

A planetáris tudat, hasonló gondolat, mint Levelock Gaya-hipotézise. Addig azonban, míg a Gaya-hipotézis az élő és élettelen természeti világ

egységére vonatkozik, addig a planetáris tudat gondolata az emberi tudat összefüggő földi rendszerére. Ez utóbbinak már szintén megvan az egységes kapcsolati hálója (ld. globális informatikai rendszer). Tartalma és annak gyakorlata azonban még nagyon is bizonytalan. Ez utóbbi milyenségétől függ földi jövőnk.

Felhasznált irodalom

- László Ervin szerk. 1999 *A tudat forradalma*. Budapest, Új Paradigma Kiadó.
- László Ervin 2009 *Új világlkép. A tudatos változás kézikönyve*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.
- Szlávik János 2013 *Fenntartható gazdálkodás*. Budapest, Complex Kiadó.
- Smith, Adam 1992 *Nemzetek gazdagsága*. Budapest, KJK.
- Szentgyörgyi Albert 1974 *Élő állapot*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Schumacher, Ernst 1991 *A kicsi szép*. Budapest, KJK.
- Meadows et al *Beyond the Limits* 1992.

Szlávik János egyetemi tanár, a Budapest Klub kuratóriumának tagja